

TADEUSZ J. ZIELIŃSKI (Warszawa)

Pozycja prawna państwowego Kościoła Szkocji

I. Współczesny Kościół Szkocji (*Church of Scotland*) ma swoje korzenie w średniowiecznym szkockim Kościele chrześcijańskim uznającym prymat Biskupa Rzymu. W XVI w. na skutek zwycięstwa Reformacji przyjął on charakter protestancki i odrzucił zwierzchność papieską. W toku skomplikowanego rozwoju historycznego uzyskał status religii urzędowej i utrzymał go po dziś dzień. Na tle położenia prawnego drugiego Kościoła państwowego Wielkiej Brytanii, Kościoła Anglii (*Church of England*), jego pozycja jest swoista, co w doktrynie wywoływało spór o to, czy Kościół Szkocji jest Kościołem ustanowionym (*established Church*)¹. Bliższe poznanie statusu prawnego tej instytucji daje podstawy do stwierdzenia, iż mamy tu jednak do czynienia z wyznaniem państwowym, co też zaznaczono w tytule niniejszego opracowania².

Nie ulega wątpliwości, że Kościół Szkocji stoi w cieniu swojego angielskiego odpowiednika³. Jest on mniej eksponowany w życiu państwowym, na co wskażą dalsze rozważania, reprezentuje też mniejszy stan posiadania, jeśli

¹ Tłumacząc na język polski termin „established Church”, używa się określenia „Kościół ustanowiony”, ale także „Kościół państwowy”, „narodowy”, „urzędowy”, „oficjalny” i „panujący”. Trzeba však pamiętać, iż nazwy te mają różne odcienie znaczeniowe. Nie wszystkie są na gruncie anglosaskim akceptowane przez przedstawicieli nauki prawa i odnośnych Kościołów. W literaturze występują jednak określenia „state Church” („Kościół państwowy”), „national Church” („Kościół narodowy”), „official Church” („Kościół urzędowy”, „Kościół oficjalny”). Polski termin „Kościół panujący” wprowadza się tutaj jako odpowiednik owej ostatniej nazwy angielskiej.

² W doktrynie prawa anglosaskiego przyjmuje się, iż Kościół można uznać za urzędowy wówczas, gdy spełnione są co najmniej dwa kryteria: 1. prawo uznaje religię tegoż Kościoła za religię prawdziwą (*true religion*), 2. położenie prawne Kościoła jest lepsze niż pozostałych wspólnot religijnych w ramach danej jurysdykcji. Zob. M.H. Ogilvie, *What Is a Church by Law Established?*, „Osgoode Hall Law Journal” 1990 nr 1, s. 209; C.R. Munro, *Does Scotland Have an Established Church?*, „Ecclesiastical Law Journal” t. 4 (1997), s. 640.

³ Kościół Szkocji jest odpowiednikiem Kościoła Anglii w zakresie pozycji prawnej, choć położenie obu instytucji – co mają pokazać dalsze rozważania – nie jest identyczne. Kościoły te różnią się między sobą pod względem konfesyjnym i ustrojowym, choć oba wyrastają z Reformacji.

wziąć pod uwagę liczbę wiernych⁴. W konsekwencji, inaczej niż w przypadku Kościoła Anglii, w odniesieniu do Kościoła Szkocji padają nieliczne żądania o pozbawienie go przywilejów państwowych, jakimi się cieszy.

Powyższe okoliczności skłaniają do bliższego ukazania pozycji prawnej Kościoła Szkocji, przy czym szerzej pojęte zagadnienia stosunków państwo – związki wyznaniowe oraz inne kwestie z zakresu problematyki wolności sumienia i wyznania w Szkocji zostaną tu poruszone tylko w kontekście tytułowego zagadnienia i to w niezbędnym wycinku. Wywody na zaproponowany temat stwarzają na gruncie polskim sposobność do przedstawienia przykładu istniejącej w Unii Europejskiej specyficznej formy religii państwowej, która chyba nie ma swojego odpowiednika w żadnym innym państwie członkowskim UE. Prezentowane opracowanie może być zarazem przyczynkiem do dyskusji nad istotą pojęcia religii urzędowej i jego korelatów. Budowa artykułu jest następująca. Po niniejszym wstępie dokonane zostanie krótkie wprowadzenie w historię Kościoła Szkocji w aspekcie prawnym. We właściwej części opracowania przedstawione będą główne zagadnienia współczesnej pozycji prawnej Kościoła w układzie rzeczowym. Wywód zamknie zwarte podsumowanie.

II. Pośród doniosłych wydarzeń z historii stosunków państwo – Kościół w Szkocji ostatnich pięciu stuleci dla potrzeb niniejszego opracowania trzeba wskazać kilka momentów przełomowych⁵. Zasadnicze znaczenie miało przyjęcie w 1560 r. przez parlament szkocki protestanckiego wyznania wiary dla Kościoła, co dokonało się w drodze ustawy o ratyfikacji wyznania wiary (*Confession of Faith Ratification Act*)⁶. Akt ten stanowił przypieczętowanie rozszczeń Reformacji i był tożsamy z ustanowieniem (*establishment*) protestantyzmu w wersji kalwińskiej jako religii panującej⁷. Towarzyszyło mu przyjęcie szeregu ustaw dotyczących religii, w tym pozbawiających Kościół katolicki wielu jego dotychczasowych praw oraz odrzucających jurysdykcję

⁴ Spis ludności z 2001 r. wykazał, iż członkostwo Kościoła Szkocji posiada ok. 600 000 osób, natomiast identyfikuje się z nim 42% ludności Szkocji. Ten sam spis przyniósł informację, iż 28% populacji szkockiej nie wyznaje żadnej religii, zaś do Kościoła Rzymskokatolickiego należy tam 16% ludności. Ogółem Szkocja ma 5,1 mln mieszkańców. Zob. *Szkocja*, w: *Wielka Brytania. Leksykon PWN*, red. M. Kamler, Warszawa 2002, s. 210.

⁵ Najpoważniejszym nowoczesnym omówieniem prawa wyznaniowego Szkocji, w ujęciu historycznym i pozytywnym, jest – w dużym stopniu zachowująca aktualność – praca: F. Lyall, *Of Presbyters and Kings. Church and State in the Law of Scotland*, Aberdeen 1980. Wcześniej podobną rolę pełniło powstałe w XIX w. dzieło: A. Taylor Innes, *The Law of Creeds in Scotland*, wyd. 2, Edinburgh 1904. Świetną pomocą do poznania historii religii w Szkocji, w tym i dziejów relacji państwo–Kościół, jest opracowanie: *The Dictionary of Scottish Church History and Theology*, red. N.M. de S. Cameron, Edinburgh 1993. W języku polskim zob.: S. Zabieglik, *Kościół Szkocki 1560-1660 (ludzie i wydarzenia)*, „Rocznik Teologiczny ChAT” 1993 z. 1, s. 161-187; idem, *Historia Szkocji*, Gdańsk 2000.

⁶ *Confession of Faith Ratification Act (Scotland)*, 1560, c. 1.

⁷ R. King Murray, *The Constitutional Position of the Church of Scotland*, „Public Law” 1958, s. 156; M.H. Ogilvie, op. cit., s. 209-210.

papieską na terenie państwa. Ustawa z 1592 r.⁸, zwana „Wielką kartą Kościoła” (*Great Charter of the Church*), określiła ustrój Kościoła (zwanego w skrócie w języku celtyckim „Kirk”), opierając go na zasadach prezbiteriańskich⁹. Był on wielokrotnie kontestowany przez monarchów szkockich i niektórych przedstawicieli szlachty, dążących do wprowadzenia w Kościele systemu episkopalnego, czyli zarządzania Kościołem przez biskupów, którą to godność prezbiterianizm zniósł. Po długotrwałych i skomplikowanych zmaganiach zwyciężył model prezbiteriański, co w 1690 r. ponownie przesądziła m.in. ustawa pn. *Scottish Act*¹⁰.

Kiedy na początku XVIII stulecia przystępowano do wprowadzenia unii parlamentów Anglii i Szkocji oraz unii obu królestw, przedstawiciele Kościoła szkockiego wspólnie z elitą królestwa północnego, jako jeden z warunków zjednoczenia dwóch organizmów państwowych, postawili zapewnienie pełnych gwarancji dla *status quo* Kirku. W tym celu parlament szkocki w ustawie z 1705 r. o pełnomocnikach do negocjacji traktatu z Anglią¹¹ zakazał przedstawicielom królestwa prowadzenia jakichkolwiek rozmów na temat nowej pozycji prawnej Kościoła Szkocji, zaś w ustawie z 1706 r. o religii protestanckiej i Kościele prezbiteriańskim¹², zwanej też ustawą zabezpieczającą (*Security Act*), ustanowił pełnomocników (komisarzy) w celu spowodowania przez nich wpisania do wszystkich aktów unii z Anglią postanowień gwarantujących urzędowy charakter Kościoła Szkocji w powstającym Zjednoczonym Królestwie¹³. Normy takie znalazły się w traktacie zjednoczeniowym (Treaty of Union, 1707) oraz w ustawach wprowadzających od 1707 r. unię: w odnośnej ustawie szkockiej¹⁴ i w odnośnej ustawie angielskiej¹⁵. Wraz z potwierdzeniem statusu Kościoła Szkocji potwierdzony został status Kościoła Anglii. Przyjmuje się, iż obie instytucje religijne zostały w aktach prawnych ustanawiających unię ponownie uznane za Kościoły urzędowe (*re-established*), tym razem w odpowiednich częściach nowego królestwa brytyjskiego¹⁶. Jednocześnie zachowa-

⁸ Act of 1592, c. 8.

⁹ Prezbiterianizm rozumiany jako ustrój kościelny opiera się na zarządzaniu strukturami Kościoła poszczególnych szczebli (np. parafia, okręg, region, szczebel krajowy) przez wieloosobowe gremia „starszych” (prezbiterów), którzy dzielą się na duchownych i świeckich. Są oni wybierani przez wiernych objętych daną strukturą kościelną. W dzisiejszym Kościele Szkocji prezbiterami mogą być także kobiety. Jest to zatem ustrój na wskroś demokratyczny, uwzględniający pełne uczestnictwo laikatu. Formalne gremia złożone z prezbiterów zwane są prezbiteriami.

¹⁰ *Scottish Act of 1690*. Parlament przyjął także ustawą nową konfesję dla Kościoła Szkocji pn. *Westminster Confession of Faith* z 1647 r. M.H. Ogilvie, op. cit., s. 212.

¹¹ Treaty with England (Commissioners) Act (Scotland), 1705, c. 50.

¹² Protestant Religion and Presbyterian Church Act (Scotland), 1706, c. 6.

¹³ M.H. Ogilvie, op. cit., s. 212.

¹⁴ Union with England Act (Scotland), 1707, c. 7. W ustawie tej, podobnie jak w analogicznej ustawie angielskiej stwierdza się, iż Kościół Szkocji jest „by Law established”. Zob. C.R. Munro, op. cit., s. 639, 642.

¹⁵ Union with Scotland Act (England), 1706, 6 Anne I, c. 11.

¹⁶ R. King Murray, op. cit., s. 159; C.R. Munro, op. cit., s. 641.

nie szczególnego statusu obu Kościołów państwowych stało się podstawowym i niezbędnym warunkiem unii¹⁷.

Niedługo po powstaniu Zjednoczonego Królestwa relacje między państwem a Kościołem Szkocji zostały wystawione na szwank. Ustawa nowego parlamentu o patronacie kościelnym w Szkocji¹⁸ z roku 1711 wkroczyła w dziedzinę uznawaną w Szkocji za domenę kościelną niepodlegającą jurysdykcji państwa¹⁹. Przyznawała ona posiadaczom ziemskim prawo wyznaczania duchownych parafii znajdujących się w ich włościach²⁰. Wiązało się to jednocześnie z ograniczaniem prawa Kościoła do ustanawiania nowych parafii. Wpływowe kręgi kościelne uznały tę ustawową ingerencję parlamentu westminsterskiego za zamach na tradycyjną wolność i autonomię Kościoła. Wśród duchowieństwa i laikatu doszło do wrzenia, które zaskutkowało w formie kilku secesji znaczących grup wiernych, czego kulminacją był zaistniały w roku 1843 wielki rozłam (*Disruption*), w wyniku którego powstał niezależny od Kościoła urzędowego, ukształtowany jako dobrowolne stowarzyszenie, Wolny Kościół Szkocji (*Free Church of Scotland*)²¹. Wydarzenie to stanowiło w opinii jego sprawców wyraz protestu wobec niedopuszczalnego mieszania się państwa w wewnętrzne sprawy wspólnoty religijnej.

Mnogość istniejących w Szkocji obok Church of Scotland denominacji prezbiteriańskich, podobnych do siebie w dużym stopniu w sprawach wiary i praktyki religijnej, stanowiła dla wielu prezbiterianów asumpt do podjęcia w XIX w. działań zjednoczeniowych. W pierwszych latach XX stulecia zarysował się daleko idący konsensus dwóch największych szkockich wspólnot prezbiteriańskich w tym zakresie: państwowego Kościoła Szkocji i Zjednoczonego Wolnego Kościoła Szkocji (*United Free Church of Scotland*). Połączenie obu denominacji miało nastąpić w oparciu o ustalone wspólnie zasady, gwarantujące w szczególności pełną suwerenność zjednoczonego Kościoła w sprawach duchowych (*matters spiritual*). W proces zjednoczeniowy zostali włączeni przedstawiciele władz państwowych, w tym i legislatywy²². W efekcie w 1921 r. parlament uchwalił ustawę o Kościele Szkocji²³ (*Church of Scotland Act*), akt prawny będący ewenementem w prawie konstytucyjnym Wielkiej Brytanii, a i w szerszej skali, przyznający państwowemu Kościołowi szkockiemu olbrzymią niezależność od państwa przy utrzymaniu jego urzędo-

¹⁷ M.H. Ogilvie, op. cit., s. 215.

¹⁸ Church Patronage (Scotland) Act, 1711, 10 Anne I, c. 21.

¹⁹ M.H. Ogilvie, op. cit., s. 213.

²⁰ Zob. np. T.M. Taylor, *Church and State in Scotland*, „Juridicial Review” 1957, s. 124-125; S.J. Brown, *Church-State Relations in Scotland after the Union*, w: *The Challenge to Westminster. Sovereignty, Devolution and Independence*, ed. H.T. Dickinson, M. Lynch, East Linton 2000, s. 73.

²¹ F. Lyall, op. cit., s. 23-53.

²² Zagadnienie to monograficznie ukazuje praca: R. Sjolinder, *Presbyterian Reunion in Scotland, 1907-1921*, Edinburgh 1962.

²³ The Church of Scotland Act, 1921, 11 & 12 Geo. 5, c. 29. Ustawa weszła w życie w 1926 r. Zob. F. Lyall, op. cit., s. 159, 174; T.M. Taylor, op. cit., s. 134.

wego charakteru²⁴. Na podstawie tego aktu w 1929 r. nastąpiło zjednoczenie przytłaczającej części szkockich presbiterianów w odnowionym na mocy prawa Kirku.

Rozwiązania prawne przyjęte po pierwszej wojnie światowej niewątpliwie zamknęły okres wieloletnich napięć między państwem i Kościołem Szkocji. Nastąpiła zatem epoka, nazwana przez Andrew Herrona w tytule książki o historii szkockich stosunków państwowo-kościelnych, czasem „pokojowej koegzystencji” (*peaceful coexistence*)²⁵. Po drugiej wojnie światowej, na skutek rosnącej sekularyzacji oraz pogłębiającego się pluralizmu światopoglądowego i religijnego, Kirk doznał straty dużej liczby wiernych. Mimo to podejmował wysiłek aktywnego udziału w życiu publicznym Wielkiej Brytanii, występując m.in. jako tradycyjny reprezentant interesów ludności szkockiej. U schyłku XX w. zaangażował się po stronie projektu dewolucji władzy publicznej, którego realnym przejawem stało się powołanie w 1999 r.²⁶ Parlamentu Szkockiego (*Scottish Parliament*)²⁷. Symbolicznym wyrazem docenienia roli Kirku w tym procesie stał się wybór sali posiedzeń Zgromadzenia Generalnego Kościoła Szkocji w Edynburgu na tymczasowe miejsce obrad nowego parlamentu, co miało miejsce w latach (1999-2004), czyli do czasu wybudowania stałej siedziby Parlamentu Szkockiego.

III. Zasadniczym aktem prawnym regulującym obecnie status Kościoła Szkocji jest wspomniana już ustawa o Kościele Szkocji z 1921 r. Jej pełna nazwa brzmi: *ustawa stwierdzająca prawomocność pewnych Artykułów Deklarujących konstytucję Kościoła Szkocji w sprawach duchowych przygotowanych na mocy władzy Zgromadzenia Ogólnego Kościoła*. Jest to zwięzły akt prawny, lecz jego doniosłości nie sposób przecenić. Składa się z dwóch części: właściwej, ujętej w preambule i czterech artykułach, oraz załącznika, który zawiera wskazane w tytule ustawy *Artykuły Deklarujące konstytucję Kościoła Szkocji*, przygotowane przez jego Zgromadzenie Ogólne i zawierające stwierdzenia o charakterze prawnym i teologicznym.

Preambuła ustawy głosi, iż ze względu na planowane przez Kościół Szkocji połączenie z innymi Kościołami, potrzebne jest usunięcie wszelkich wątpliwości co do statusu prawnego tegoż Kościoła, określonego przez ten Kościół w „Artykułach Deklarujących” jego konstytucję w „sprawach duchowych”

²⁴ Szkocki konstytucjonalista nazywa tę ustawę „wyjątkową ustawą konstytucyjną”, co ma swoją doniosłość w państwie, w którym nie istnieje konstytucja pisana – R. King Murray, op. cit., s. 160. Model wykreowany przez ustawę z 1921 r. ma zdaniem innego autora taki charakter, iż o Kościele Szkocji można powiedzieć, że jest to Kościół zarazem „ustanowiony i wolny” – T. M. Taylor, op. cit., s. 137.

²⁵ A. Herron, *Kirk by Divine Right. Church and State – Peaceful Co-existence*, Edinburgh 1985.

²⁶ Na mocy Scotland Act, 1998, c. 46.

²⁷ Na temat powstania współczesnego Parlamentu Szkockiego zob. w języku polskim: S. Kubas, *Parlament Szkocki. Dewolucja – wyzwanie dla Zjednoczonego Królestwa*, Warszawa 2004.

(*spiritual matters*), czyli w sprawach uznanych przezeń za materię ze sfery zastrzeżonej do jego wyłącznej kompetencji²⁸. Stwierdza, że pod pojęciem „Artykuły Deklarujące”, które w pierwszym rzędzie odnosi się do zawartości załącznika do przedmiotowej ustawy, należy także rozumieć wszystkie ich przyszłe formy, co jest dodatkowym sposobem potwierdzenia dosłownej autonomii Kirku²⁹.

Art. 1 ustawy, który można określić mianem klauzuli supremacyjno-derogującej, określa skuteczność „Artykułów Deklarujących” (dalej oznaczanych w skrócie AD), stanowiąc, iż posiadają one pełną prawomocność i że żadna obowiązująca ustawa oraz inne postanowienia prawa dotyczące Kościoła Szkocji w jego własnej sferze, określanej konsekwentnie jako „sprawy duchowe”, nie mogą ograniczać uprawnień Kościoła Szkocji wynikających z AD, powinny być wykładane zgodnie z AD, a jeśli nie da się ich pogodzić z AD, to ich moc jest uchylona³⁰.

Art. 2 ma charakter gwarancyjny dla innych niż Kościoł państwowy Kościołów chrześcijańskich Szkocji i stwierdza, iż zarówno sama omawiana ustawa, jak i inne ustawy dotyczące Kościoła Szkocji nie ograniczają prawa państwa „do uznania jakiegokolwiek innego Kościoła w Szkocji za Kościół chrześcijański chroniony przez prawo w wykonywaniu jego funkcji duchowych”. Warto zauważyć, iż przepis ten nie dotyczy innych wspólnot religijnych niż te, które chcą się uznawać za chrześcijańskie. Po drugie, mimo zawartego w nim stwierdzenia o możliwości uzyskania przez niepaństwowe Kościoły chrześcijańskie pozycji Kościołów „chronionych przez prawo”, ogół postanowień ustawy zakłada, iż Kościoły te ze względu na jej normy będą w stosunku do Kościoła Szkocji pod wieloma względami w gorszej sytuacji prawnej.

Art. 3 natomiast potwierdza jurysdykcję sądów świeckich w odniesieniu do Kościoła Szkocji w sprawach, które posiadają naturę świecką. Jednak żadne postanowienie ustawy nie pozwala ustalić, co prawodawca rozumie pod pojęciem sprawa świeckiej natury (*matter of a civil nature*).

Art. 4 określa krótką nazwę ustawy oraz normuje termin wejścia aktu w życie, przekazując monarsze uprawnienie do przesądzenia daty nabrania przez ustawę mocy obowiązującej, co miało nastąpić po przyjęciu AD ustawą Zgromadzenia Ogólnego Kościoła Szkocji za zgodą większości prezbiteriów Kościoła.

Jak już zaznaczyliśmy, załącznik do ustawy stanowi połączenie wątków o charakterze religijnym (teologicznym) i o charakterze prawnym³¹. Art. I załącznika określa tożsamość teologiczną Kościoła Szkocji, co jest też treścią

²⁸ *The Constitution and Laws of the Church of Scotland*, ed. J.L. Weatherhead, Edinburgh 1997, s. 14.

²⁹ T.M. Taylor, op. cit., s. 132-134.

³⁰ Zob. *The Constitution and Laws...*, op. cit., s. 14-15. Zob. wyrok: *Ballantyne v. Presbytery of Wigton*, (1936) S.C. 625; F. Lyall, op. cit., s. 72 i n.

³¹ A. Herron, op. cit., s. 8-10.

części art. II (wskazanie *Westminsterskiego Wyznania Wiary* jako głównego standardu doktrynalnego), zajmującego się ponadto określeniem ustroju Kościoła oraz wskazaniem źródeł prawa kościelnego z zakresu kultu, porządku i dyscypliny, przy zastrzeżeniu, iż Kościół może je interpretować i modyfikować według własnego uznania.

W art. III następuje potwierdzenie identyczności współczesnego Kościoła Szkocji z Kościołem przedreformacyjnym i poreformacyjnym, który uzyskał w Szkocji status Kościoła narodowego i pozostaje nim nadal³².

Obszerny art. IV, odwołując się do relacji Kościoła z Chrystusem jako jego Głową, głosi suwerenność Kościoła „we wszystkich sprawach doktryny, kultu, zarządu i dyscypliny w Kościele, łącznie z prawem określania wszystkich spraw dotyczących członkostwa i urzędów w Kościele, struktury i składu jego organów, oraz sposobu wyboru piastunów urzędów, a także określania zakresów sfery pracy jego ministrów i innych piastunów urzędów”³³. Stwierdza się tam, iż uznanie tej suwerenności przez państwo nie upoważnia władzy świeckiej do jakichkolwiek roszczeń we wskazanym zakresie.

Art. V stwierdza wyłączną kompetencję Kościoła do stanowienia prawa określającego treść prawd wiary w nim obowiązujących.

W art. VI znajduje się deklaracja uznawania przez Kościół autorytetu władzy świeckiej w jej własnej sferze, przy jednoczesnym wyrażeniu woli trwania Kościoła „przy swym historycznym świadectwie w sprawie powinności narodu, by jako całość składał hołd Bogu, by uznawał Pana Jezusa Chrystusa za Króla nad narodami, by był posłuszny Jego prawom, by czcił Jego ustanowienia, by szanował Jego Kościół, i by krzewił Królestwo Boże na wszystkie właściwe sposoby”. Stwierdza się tam, iż Kościół i Państwo samodzielnie decydują o woli trwania w relacji polegającej na wzajemnym wspieraniu się.

Art. VII zawiera sankcję dla jednoczenia się Kościoła Szkocji z innymi Kościołami według jego uznania bez rygору narażenia się na zarzut, iż naruszy to postanowienia AD.

Art. VIII ma szczególną wagę, gdyż stwierdza swobodę Kościoła w zakresie interpretowania i modyfikowania AD, pod warunkiem trwania przy postanowieniach teologicznych z art. I, które i tak są dość nieostre. Określa procedurę zmian w AD, która polega na postępowaniu w Zgromadzeniu Ogólnym Kościoła i w prezbiteriach³⁴. Bliższe dane na ten temat przedstawione zostaną w części wywodów dotyczącej procedury stanowienia prawa w Kościele Szkocji skutecznego *erga omnes*.

Rekapituluując charakterystykę AD, można stwierdzić, iż określona w nich zasadnicza norma polega na potwierdzeniu prawa Kościoła Szkocji do samo-

³² *The Constitution and Laws...*, op. cit., s. 15.

³³ Termin „minister”, czyli „sługa”, jest określeniem duchownych Kościoła Szkocji. *Nota bene* stosowany był do duchownych staropolskich Kościołów protestanckich.

³⁴ W art. IV AD przewiduje się ich modyfikację również poprzez obyczaj (*consuetude*). Zob. *The Constitution and Laws...*, op. cit., s. 9.

dzielnego określania swojego statusu w nieostro wskazanej dziedzinie „spraw duchowych”. Dość zawile postanowienia AD pokazują, z jaką starannością, chyba nawet przesadną, Kościół Szkocji zabiegał o podkreślenie swej niezależności od władzy świeckiej, od której jednocześnie oczekiwał szeregu koncesji. Okoliczność uwzględnienia przez parlament brytyjski tejsze normy powinna być uznana za przejaw wielkiego zaufania względem Kirku i towarzyszącego elicie politycznej Zjednoczonego Królestwa przekonania, iż nie nadużyje on tak daleko sięgających swobód. Podejmując się dokonania ogólniejszej oceny w tym zakresie, trudno byłoby przyjąć, iż Kościół Szkocji przez blisko 90 lat od uchwalenia przedmiotowej ustawy wyraźnie naruszył ustalony wówczas konsens.

Omawiając obecny reżim prawny dla Kościoła Szkocji, wskazać trzeba, iż ustawa z 1921 r. potwierdziła (art. III Załącznika) doniosłość niektórych aktów prawnych określających urzędowy status Kościoła Szkocji. *Expressis verbis* wskazała przywołane już wcześniej akty z lat 1560, 1592 i 1707. Nadmienić należy, iż dla dzisiejszego statusu prawnego Kirku istotnych jest szereg innych przepisów. Niektóre z nich wskazywane są w toku dalszych wywodów.

IV. Jednym z pierwszych aktów obejmującego tron monarchy brytyjskiego jest złożenie przysięgi w sprawie niezłomnego strzeżenia państwowego statusu protestanckiego i prezbiteriańskiego Kościoła Szkocji³⁵. Powinność ta wynika z szeregu aktów prawnych związanych z ustanowieniem unii Anglii i Szkocji, w tym i z wzmiankowanej już ustawy zabezpieczającej z 1706 r. (*Act of Security*)³⁶. Obejmując tron, panujący czyni to wszakże już jako piasun obowiązków w państwowym Kościele Anglii, w szczególności zaś jako jego naczelny rządca (*Supreme Governor*), które to zobowiązania podejmuje przed przyjęciem powinności dotyczących Kościoła Szkocji³⁷. Jednakże jego pozycja w Kirku jest nieporównywalnie słabsza w zestawieniu z jego rolą w *Ecclesia Anglicana*.

Przywódcy Kościoła Szkocji od wielu stuleci zabiegali o to, by monarcha (szkocki albo brytyjski) nie mógł być poczytywany za głowę Kościoła. Ustawa o Kościele Szkocji z 1921 r. w art. IV (a w pewnym stopniu i w art. I) AD wyklucza możliwość posiadania przez Kościół innej głowy niż Jezus Chrystus

³⁵ W art. XXV szkockiej ustawy o unii z Anglią z 1707 r. o tej przysiędze nowo kreowanych monarchów stanowi się, iż „in all time coming at his or her accession to the Crown swear and subscribe that they shall inviolably maintain and preserve the foresaid settlement of the true Protestant religion with the government worship discipline rights and privileges of this Church as above established by laws of this kingdom”. Por. T.M. Taylor, op. cit., s. 135. Brzmienie przysięgi złożonej przez Elżbietę II podaje: A. Herron, op. cit., s. 22.

³⁶ R. King Murray, op. cit., s. 161.

³⁷ Więcej na ten temat: T.J. Zieliński, *Prawa i powinności monarchy brytyjskiego wobec religii urzędowej i Kościołów państwowych*, w: *Wiara i poznanie. Księga pamiątkowa dedykowana Jego Eminencji Profesorowi Sawie (Hrycuniakowi) Prawosławnemu Metropolicie Warszawskiemu i całej Polsce*, red. H. Paprocki, Białystok 2008, s. 577-587.

tus. W konsekwencji Kościół Szkocji nie ma ziemskiej głowy (nawet jednoosobowego organu zwierzchniego)³⁸, a uprawnienia monarchy brytyjskiego w stosunku do Kirku są symboliczne. Jak stwierdza M.H. Ogilvie, Korona nie ma „jakiegokolwiek” (*whatsoever*) urzędowego statusu w Kościele Szkocji³⁹, zaś A. Berriedale Keith powiada: „[w] Kościele Szkoekim, co oczywiste, Korona nie ma żadnej władzy”⁴⁰.

Najpoważniejszym wyrazem związków monarchy z Kirkiem jest jego uprawnienie do wyznaczania swego przedstawiciela przed Zgromadzeniem Ogólnym Kościoła, noszącego tytuł Lorda Wysokiego Komisarza (*Lord High Commissioner*)⁴¹. Jego status reguluje ustawa z 1974 roku o Lordzie Wysokim Komisarzu⁴². Funkcję tę monarcha zwykle powierza członkowi Kościoła Szkocji – wykluczone jest pełnienie jej przez rzymskiego katolika („papistę”), co jest jednym z przejawów dyskryminacji wyznawców katolicyzmu w państwie brytyjskim⁴³. Wysoki Komisarz nie ma prawa uczestnictwa w Zgromadzeniu z głosem stanowiącym. Bierze udział w jego obradach jako obserwator, zasiadając na balkonie sali posiedzeń, który nie jest jej częścią. Zabieg ten ma wyrażać odrębność sfery świeckiej i duchowej w państwie na terenie Szkocji, która oczywiście nie jest tożsama z rozdziałem Kościoła i państwa⁴⁴. Na zaproszenie moderatora Zgromadzenia Wysoki Komisarz ceremonialnie prezentuje listy uwierzytelniające wystawione przez panującego i przedstawia w jego imieniu orędzie, którego tradycyjnym elementem jest potwierdzenie trwałości urzędowego charakteru protestanckiego i prezbiteriańskiego Kościoła Szkocji⁴⁵. Konwencją jest, że monarcha nie korzysta z uprawnienia zwoływania Zgromadzenia Ogólnego ani określania jego przebiegu⁴⁶. Tym bardziej nie może tego czynić Wysoki Komisarz. Aż po lata 70. XX w. obowiązywała konwencja, że monarcha nie uczestniczy w posiedzeniach Zgromadzenia Ogólnego⁴⁷. Przełomu w tym zakresie dokonała królowa Elżbieta II, która w roku 1977 i 2002 wzięła udział w Zgromadzeniu.

V. Po przybliżeniu relacji między monarchą brytyjskim a Kirkiem, mając na względzie pozycję ustrojową parlamentu Zjednoczonego Królestwa, bliżej

³⁸ Pozycji takiej nie można przypisać Moderatorowi Zgromadzenia Ogólnego Kościoła Szkocji, który jest wybierany co rok na czas Zgromadzenia, odbywającego się dorocznie w miesiącu maju.

³⁹ M.H. Ogilvie, op. cit., s. 215.

⁴⁰ A. Berriedale Keith, *The Privileges and Rights of the Crown*, London 1936, s. 89.

⁴¹ Historię i status tego urzędu przedstawia praca sprzed półwiecza: S. Mechie, *The Office of Lord High Commissioner*, Edinburgh 1957.

⁴² Lord High Commissioner (Church of Scotland) Act, 1974, c. 19.

⁴³ Zakaz ten wynika z: Roman Catholic Emancipation Act, 1829, 10 Geo. 4, c. 7, s. 12.

⁴⁴ Zob. D. McClean, *Państwo i Kościół w Zjednoczonym Królestwie*, w: *Państwo i Kościół w krajach Unii Europejskiej*, tłum. J. Łopatowska-Rynkowska, M. Rynkowski, Wrocław 2007, s. 413.

⁴⁵ *Lord High Commissioner*, w: *The New International Dictionary of the Christian Church*, ed. J.D. Douglas, Grand Rapids 1978, s. 602.

⁴⁶ F. Lyall, op. cit., s. 84.

⁴⁷ R. King Murray, op. cit., s. 162.

należy naświetlić, zasygnalizowaną już wcześniej, kwestię stanowienia prawa dla Kościoła Szkocji. Zasadniczą doniosłość w tej kwestii ma ustawa o Kościele Szkocji z 1921 r., która uznaje suwerenne uprawnienia prawodawcze Zgromadzenia Ogólnego (dalej w skrócie ZO) Kościoła. Jak można wywieść z rozważań C.R. Munro, uprawnienia te nie zostały Zgromadzeniu nadane (*conferment*) przez ustawę, lecz zostały przez ustawę stwierdzone (*recognition*)⁴⁸. Idzie o stwierdzenie praw, którymi Kościół cieszył się – jak twierdzą zwolennicy takiej percepcji – w tym zakresie od dawien dawna. Tym samym ograniczona została suwerenność prawodawcza parlamentu brytyjskiego, będąca jedną z głównych zasad prawa konstytucyjnego Zjednoczonego Królestwa⁴⁹. Omawiane uprawnienie jest ograniczone do – co już zaznaczaliśmy – „spraw duchowych” i w konsekwencji dotyczy legislacji kościelnej (*ecclesiastical legislation*)⁵⁰. Granice tejże materii są jednak nieostre, co wszakże nie było przeszkodą dla uchwalenia ustawy z 1921 r. ani nie wywołuje zasadniczych problemów współcześnie⁵¹.

Ustawy ZO mają moc ustaw parlamentarnych. Powstają w toku procedury w łonie tego organu oraz w prezbiteriach Kościoła. Podstawę dla tego postępowania jest art. VIII AD, który w zdaniach od 2 do 5 brzmi następująco:

„Każdą propozycja modyfikacji czy uzupełnienia niniejszych Artykułów, która może uzyskać aprobatę Zgromadzenia Ogólnego, powinna być, zanim zostanie uchwalona przez Zgromadzenie, przekazana prezbiteriom w formie wniosku przynajmniej w dwóch bezpośrednio następujących po sobie latach. Jeśli wniosek uzyska aprobatę dwóch trzecich ogółu prezbiteriów Kościoła, z wniesioną poprawką lub bez niej, Zgromadzenie może zmodyfikować wniosek na podstawie jakichkolwiek sugestii wysuniętych przez prezbiteria i może go przekazać po modyfikacji do prezbiteriów w celu uzyskania ich zgody. Jeśli wniosek przekazany w swej ostatecznej formie uzyska aprobatę nie mniej niż dwóch trzecich ogółu prezbiteriów Kościoła, Zgromadzenie Ogólne może, jeśli uzna to za przydatne, dokonać modyfikacji lub uzupełnienia niniejszych Artykułów zgodnego z tym wnioskiem. Lecz jeśli wniosek przekazany w swej ostatecznej formie nie otrzyma wymaganej zgody, ten sam wniosek lub podobny nie będzie ponownie przekazywany w celu uzyskania zgody prezbiteriów przez okres pięciu lat od momentu powiadomienia Zgromadzenia Ogólnego o nieuzyskaniu przez niego poprzednio zgody”.

Procedura ta stanowi normę dla prawodawstwa kościelnego wyższej rangi, nie tylko obejmującego DA, ale także inne ustawy ZO⁵². Jej szczegółowe

⁴⁸ C.R. Munro, op. cit., s. 644.

⁴⁹ M.H. Ogilvie, op. cit., s. 215.

⁵⁰ R. King Murray, op. cit., s. 160.

⁵¹ W urzędowym opracowaniu z 1997 r. wydanym przez jeden z organów Kościoła Szkocji stwierdza się, iż uprawnienia prawodawcze Church of Scotland stwierdzone w ustawie z 1921 r. były kwestionowane na drodze sądowej zaledwie kilka razy i nigdy nie spotkały się z uznaniem sądów – *The Constitution and Laws...*, op. cit., s. 15.

⁵² Należy zauważyć, że Zgromadzenie Ogólne stanowi również prawo niższej rangi, którego skuteczność ogranicza się wyłącznie do forum kościelnego. Zob. A.G. McGillivray, *An Introduction to Practice and Procedure in the Church of Scotland*, Edinburgh 2007, s. 45.

aspekty są uregulowane w ustawie Kirku pn. *Barrier Act* (ustawa zatrzymująca) z 1697 r.⁵³, której celem jest zapewnienie spokojnej, rozciągniętej w czasie dyskusji nad projektami legislacyjnymi. Jeśli konieczne jest ustanowienie norm w krótszym czasie, reguły rządzące ZO pozwalają na uchwalenie ustawy tymczasowej (*interim act*), obowiązującej przez okres roku. By ustawa tymczasowa obowiązywała dłużej, musi przebyć procedurę określoną *Barrier Act*⁵⁴. Dla stania się prawem Zjednoczonego Królestwa ustawy ZO nie wymagają sankcji królewskiej (*Royal Assent*)⁵⁵.

W opinii przedstawicieli doktryny suwerenność prawodawcza Kościoła Szkocji stanowi jeden z najmocniejszych dowodów na urzędowy (państwowy) charakter tej instytucji religijnej⁵⁶. Należy zauważyć, iż ZO korzysta z tego przywileju wyjątkowo ostrożnie, by nie przekroczyć trudno uchwytną granicę między jurysdykcją właściwą Kościołowi a jurysdykcją państwa. W XVIII w. istniały przypadki stanowienia przez parlament brytyjski norm, które przez gremia Church of Scotland były odbierane jako wtargnięcie na obszar zastrzeżony dla prawodawstwa kościelnego⁵⁷. Zgromadzenie Ogólne reagowało na takie fakty własnym prawodawstwem, które z kolei bywało postrzegane przez władzę publiczną jako niedopuszczalny eksces Kościoła poza właściwą mu dziedzinę, co potwierdzało orzecznictwo sądów państwowych⁵⁸. Współcześnie istnieje prawdopodobieństwo, iż odżyje dyskusja na temat potrzeby wyraźniejszego rozgraniczenia jurysdykcji państwa i Kościoła Szkocji. Może mieć to związek z procesem realizacji ustawy o prawach człowieka (*Human Rights Act*)⁵⁹ z 1998 r., umożliwiającej sądom brytyjskim weryfikację norm ustawowych pod względem ich zgodności z postanowieniami Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Jest prawdopodobne, iż w prawie stanowionym przez Kościół Szkocji są przepisy pozostające w sprzeczności ze standardami tegoż aktu prawa międzynarodowego. Jeśli ta teza znajdzie potwierdzenie, państwo dokona ingerencji w prawodawstwo kościelne, co wywoła debatę na temat dopuszczalności takiego posunięcia.

VI. Sądy kościelne Kirku są uznawane za sądy Zjednoczonego Królestwa⁶⁰. Pośród nich znajduje się Zgromadzenie Ogólne Kościoła Szkocji, bę-

⁵³ F. Lyall, op. cit., s. 70. Por. J.D. Douglas, *Barrier Act*, w: *The New International...*, op. cit., s. 106; *Barrier Act*, w: *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, ed. F.L. Cross, E. A. Livingstone, wyd. 2, Oxford 1990, s. 135.

⁵⁴ *A General Note on the Constitution of the Church of Scotland*, w: F. Lyall, op. cit., s. 155.

⁵⁵ V. Bogdanor, op. cit., s. 234; R. King Murray, op. cit., s. 158; D. C. M. Yardley, op. cit., s. 121.

⁵⁶ R. King Murray, op. cit., s. 161. Por. *The Constitution and Laws...*, op. cit., s. 17.

⁵⁷ Np. *The Scottish Episcopalians Act*, 1711, 10 Anne, c. 10; *Church Patronage (Scotland) Act*, 1711, 10 Anne, c. 21; *The Scottish Benefices Act*, 1843, 6 & 7 Vict., c. 61.

⁵⁸ R. King Murray, op. cit., s. 159-160; C.R. Munro, op. cit., s. 642.

⁵⁹ *Human Rights Act*, 1998, c. 42.

⁶⁰ *Lockhart v. Presbytery of Deer*, (1851) 13 D. 1296; por. F. Lyall, op. cit., s. 60; *Presbytery of Lewis v. Fraser*, (1874) 1 R. 888. Nowszy wyrok: *Logan v. Presbytery of Dumbarton*, (1995) SLT 1228; C.R. Munro, op. cit., s. 643.

dące najwyższym sądem (*supreme court*) w Kościele, jego najwyższą instancją sądowniczą⁶¹. Potwierdziła to między innymi ustawa o sądach Kościoła Szkocji z 1863 r.⁶² Egzekucja ich orzeczeń wykonywana jest przez organy władzy publicznej. W toku prac nad ustawą o prawach człowieka z 1998 r. kwestionowano zamiar poddania sądów Kirku reżimowi ustawy, wskazując, iż orzekają one w „sprawach duchowych”. Argument ten nie został przyjęty, a sądy kościelne muszą się liczyć z weryfikacją ich orzeczeń w trybie tego kluczowego dla współczesnego brytyjskiego prawa konstytucyjnego aktu.

VII. Dotychczasowe rozważania pozwalają dostrzec stopień powiązania Kirku z państwem brytyjskim. Na tle innych Kościołów urzędowych istniejących w różnych państwach, a zwłaszcza na tle istniejącego w tym samym państwie urzędowego Kościoła Anglii, więź Kościoła Szkocji z władzą publiczną jest jednak wysoce zniuansowana, co potwierdza specyfikę przypadku szkockiego⁶³. Dotyczy to także relacji tej instytucji z administracją publiczną. Trzeba jednak odnotować, że zakres powiązań Church of Scotland z państwem wyraźnie się na przestrzeni lat zmniejszył, przykładem czego jest oddzielenie struktur samorządu terytorialnego od struktur parafialnych, co nastąpiło w 1929 r. na mocy ustawy o władzy lokalnej⁶⁴. Struktura Kościoła Szkocji jest jednak strukturą publiczną⁶⁵, w przeciwieństwie do wszystkich innych Kościołów i pozostałych wspólnot religijnych o uregulowanej sytuacji prawnej, które są związkami dobrowolnymi (*voluntary*), oddzielonymi od państwa⁶⁶.

W Szkocji – inaczej niż w Anglii – władza publiczna nie obsadza w Kościele państwowym żadnych stanowisk duchownych⁶⁷. Swój sprzeciw wobec

⁶¹ M.H. Ogilvie, op.cit., s. 216.

⁶² Church of Scotland Courts Act, 1863, 26 & 27 Vict., c. 47. H. Phillips, *Constitutional Law*, London 1957, s. 587; R. King Murray, op. cit., s. 159.

⁶³ Wśród elementów odróżniających Kościół Szkocji od Kościoła Anglii w aspekcie zależności od państwa należy wskazać samodzielność finansową tego pierwszego.

⁶⁴ Local Government (Scotland) Act, 1929, 19 & 20 Geo. 5, c. 25. Por. W.G. Black, *Scottish Parochial Law other than Ecclesiastical*, Edinburgh 1893; R. King Murray, op. cit., s. 161. W wiekach, kiedy nie istniał już odrębny parlament szkocki, kiedy samorząd terytorialny opierał się na strukturze parafialnej, a cały niemal lud szkocki był wyznania presbiteriańskiego, Zgromadzenie Ogólne Kościoła Szkocji odgrywało rolę quasi-parlamentu Szkotów, wyrażającego ich aspiracje narodowe.

⁶⁵ M.H. Ogilvie, op. cit., s. 215.

⁶⁶ R. King Murray, op. cit., s. 161.

⁶⁷ Obsada kilku ostatnich stanowisk kapelańskich nie podważa ogólnej zasady. Zob. R. King Murray, op. cit., s. 161. Pod rządami ustawy pozbawiającej kler prawa zasiadania w Izbie Gmin (House of Commons [Clergy Disqualification] Act, 1801, 41 Geo. 3, c. 63), duchowni Kościoła Szkocji nie mogli objąć mandatu poselskiego. Ustawa z 2001 r. pn. House of Commons (Removal of Clergy Disqualification) Act otworzyła na powrót przez klerem szkockiego Kościoła urzędowego perspektywę objęcia mandatu deputowanego. Gdyby jednak ustawa Zgromadzenia Ogólnego Kirku wprowadziła zakaz w tej sprawie, byłby on skuteczny w prawie brytyjskim. Wspominając o zasiadaniu duchowieństwa w parlamencie Zjednoczonego Królestwa trzeba też zaznaczyć, że w przeciwieństwie do angielskiego Kościoła państwowego, który posiada reprezentację biskupią w Izbie Lordów, Kościół Szkocji takim uprawnieniem nie dysponuje.

udziału czynnika pozakościelnego w tym procesie przedstawiciele Kościoła Szkocji najmocniej wyrazili w reakcjach na przywołaną wcześniej ustawę o patronacie. AD w art. IV przesądza o całkowitą samodzielność Kościoła w zakresie obsady jego urzędów. Mimo to duchowni Church of Scotland są funkcjonariuszami publicznymi upoważnionymi automatycznie do celebrowania aktu małżeństwa skutecznego w prawie państwa oraz pełniącymi niektóre funkcje notarialne⁶⁸.

VIII. Przeprowadzone rozważania dały okazję do wejrzenia w szereg postanowień prawa brytyjskiego określających pozycję państwowego Kościoła Szkocji. Normy te leżą u podstaw specyficznej formy powiązania państwa z tą instytucją religijną, która z uwagi na wyznawane zapatrywania teologiczne dążyła do wypracowania osobliwego, nieznanego w innych krajach europejskich, modelu zespolenia z władzą publiczną. W XX w. starania te zaowocowały powstaniem swoistego konkordatu między państwem brytyjskim a głównym Kościołem szkockim, który zyskał postać ustawy z 1921 r. Wynikający z niego system polega na uprzywilejowaniu Kirku na tle innych wspólnot religijnych Szkocji, przy jednoczesnym pozostawieniu tej instytucji wybitnie szeroko zakreślonej autonomii.

Model stosunków państwo – Kościół Szkocji może budzić zasadniczą krytykę ze strony zwolenników równości w prawie, w tym i zasady równouprawnienia wspólnot religijnych. Jednakże model szkocki zdaje się być mniej krytykowany niż model stosunków państwo – Kościół przyjęty w Anglii. Dlatego też, jeśli by miała nastąpić rewizja systemu stosunków władza publiczna – religia w Wielkiej Brytanii, jej pierwszy etap najprawdopodobniej nastąpi w południowej części Zjednoczonego Królestwa. W ten sposób los urzędowego Kościoła Szkocji uzależniony jest od losu państwowego Kościoła Anglii.

⁶⁸ Conveyancing (Scotland) Act, 1924, 14 & 15 Geo. 5, c. 27; Marriage (Scotland) Act, 1977, c. 15. Zob. R. King Murray, op. cit., s. 161; C.R. Munro, op. cit., s. 645.